

УДК: 321.7

<https://doi.org/10.34142/24130060.2019.17.1.08>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНДИКАТОРІВ ДЕМОКРАТІЇ

І.В. Застава

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Досліджено політичні індикатори як інструмент вимірювання демократії. Особливу увагу приділено методологічним аспектам формування таких індикаторів, зокрема, перевірки того, чи є індикатори ефективним інструментом вимірювання демократії. Виокремлено основні теоретичні підходи до визначення індикаторів демократії. Індикатори демократії дають змогу прослідкувати, які трансформаційно-демократичні процеси відбуваються в окремій державі або у регіоні. Визначено, що базовими індикаторами демократії є конкуренція та участь.

Ключові слова: демократія, індекси демократії, індикатори демократії, політичний режим, свобода, вибори, опозиція, конкуренція, плюралізм.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ИНДИКАТОРОВ ДЕМОКРАТИИ

И.В. Застава

Рассмотрены политические индикаторы как инструмент измерения демократии. Особое внимание уделено методологическим аспектам формирования таких индикаторов, в частности, проверке того, являются ли индикаторы эффективным инструментом измерения демократии. Выделены основные теоретические подходы к определению индикаторов демократии. Индикаторы демократии позволяют проследить, какие трансформационно-демократические процессы происходят в отдельном государстве или в регионе. Определено, что базовыми индикаторами демократии являются конкуренция и участие.

Ключевые слова: демократия, индексы демократии, индикаторы демократии, политический режим, свобода, выборы, оппозиция, конкуренция, плюрализм.

THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINATION INDICATORS OF DEMOCRACY

I. Zastava

Considered political indicators as a tool for measuring democracy. Special attention is paid to the methodological aspects of the formation of such indicators, in particular, checking whether indicators are an effective tool for measuring democracy. The main theoretical approaches to the definition of indicators of democracy are highlighted. Indicators of democracy make it possible to track which transformational-democratic processes are taking place in a particular state or in a region. It is determined that the basic indicators of democracy are competition and participation. The democracy index measures the level of democracy within the state and is based on the methodology of expert assessments and the results of public opinion

polls from the respective countries, characterizing the state of 60 key indicators grouped into five main categories: electoral process and pluralism, government activity, political participation, political culture, civil liberties. Having systematized methodological approaches to indexing democracy, two things become apparent: firstly, the inherent connection is clearly traceable elections and democracy, because there is no scientific one project or approach to calculate democratic regime, which would not include Institute for Election to Level Measurement democracy; and secondly, a formalized approach to Democracy makes it possible to assume that it is itself The election institution is also subject to numerical measurement, so we can try to construct a methodology for calculating the index of democratic elections In this case, you can develop a model democratic elections as an important component of the democratic regime in general. The index of the institutional foundations of democracy determines the extent of the development of conditions conducive to the democratic attraction of citizens to the political sphere of society.

Keywords: *democracy, democracy indices, indicators of democracy, political regime, freedom, elections, opposition, competition, pluralism.*

Постановка проблеми. Різний історичний досвід країн та різне тлумачення індикаторів, що обумовили обрання ними шляху демократичного розвитку, зумовлюють те, що в сучасному світі існує значна кількість варіантів, зразків, типів суспільного й політичного ладу, який називають демократією, а також концептуальних моделей, що їх описують. Концептуальні моделі в одних випадках підкреслюють реально існуючі інституційні та процесуальні відмінності у політичних системах, які прийнято називати демократичними, в інших – вони окреслюють шляхи вдосконалення (реформування) реальних демократій, теоретично конструюючи кращий варіант демократичного ладу на основі рис, які недостатньо розвинулися в сучасних демократичних країнах, але так чи інакше пов'язані з природою цього явища та з тим ідеалом, який був закладений в уявлення про демократію ідеологами ліберально-демократичного конституціоналізму (Яковлев, 2012). Отже, визначення індикаторів, що обумовлюють та характеризують демократичний режим є досить актуальним питанням, що потребує вивчення та подальшого аналізу. Якісне оцінювання вимагає теоретичного обґрунтування вибору певної концептуальної моделі демократії, яка знаходить відображення у тих індикаторах, що будуть використовуватись багатьма науковцями.

Аналіз актуальних досліджень. Процес розвитку демократичних індикаторів досліджували такі науковці: Ф. Катрайт, базуючись на критеріях

демократичного формування законодавчої та виконавчої влади, вивів індекс політичної демократії (індекс політичного розвитку). Д. Нейбауер, спираючись на модель поліархії Р. Даля та економічну модель демократії Е. Даунса розробив індекс демократичної дії, в якому дослідник виокремлював дві змінні: електоральну рівність та електоральну конкуренцію. Т. Ванханен за допомогою індексу демократизації перевіряв, чи залежить рівень демократизації від ступеня розподілу ресурсів серед населення. Також вивченням цієї проблематики займалися: А. Пшеворський, М. Гасіоровські, К. Боллен, А. Бенкс, М. Коппедж, В. Райніке та ін.

Метою статті є розгляд та аналіз основних теоретичних підходів до виокремлення індикаторів демократії.

Виклад основного матеріалу. Визначивши логічну структуру поняття «демократія» і його ключові індикатори, науковці стикаються з проблемою: більшу частину цих аспектів важко спостерігати та досліджувати. Більше того, деякі з них можуть зовсім не піддаватися безпосередньому виміру. У цій ситуації потрібно знайти індикатори, які пов'язані з поняттями або з його аспектом, що нас цікавлять не випадковим чином. Саме на цій стадії стає релевантним критерій валідності. Щоб знайти валідний індикатор поняття «демократія», ми повинні мінімізувати розрив між індикатором і поняттям. Як правило, це завдання тим складніше, чим абстрактніше концепт. Відзначимо, що в порівнянні з такими абстрактними поняттями, як «постматеріалізм» або «соціальний капітал», з концептом «демократії» працювати простіше. Виявлення відповідних індикаторів полегшується, якщо визначені аспекти демократії (Андрієнко, 2004, с. 8-12).

Вимірювання демократичності в широкому розумінні – це оцінка діяльності різних урядових та адміністративних структур і процедур з точки зору визначених критеріїв демократичності та виведених на їх основі індикаторів – з наступним переведенням результатів у кількісні показники, а демократичний аудит – це сам процес здійснення перевірки діяльності інституцій та осіб системи врядування на предмет дотримання ними

демократичних стандартів, відображених у критеріях та індикаторах демократичності (загальних і часткових).

Найпростішу стратегію виділення індикаторів запропонував Т. Ванханен. Т. Ванханен зазначає, що два базових аспекти демократії, які використовуються в його індексі, – конкуренція і участь – легко фіксуються офіційними даними про вибори. Застосовуваний ним індикатор конкуренції – це сума частка голосів партій, що програли і незалежних кандидатів (або, якщо ці дані недоступні, – сума часток їх місць в парламенті). Індикатором участі є просто явка на вибори, що визначається як частка дорослого населення, яке проголосувало. Т. Ванханен вважає, що сильна сторона цих показників полягає в їх спиранні на офіційну електоральну статистику, а такі дані, як правило, точні та надійні. Тим самим експертне оцінювання виявляється зайвим (воно, з точки зору Т. Ванханена (1997), схильне до помилок).

А. Пшеворський і його прибічники менш схильні покладатися на вже наявні дані. Замість цього вони кодують країни, приписуючи кожній з них статус або демократичної, або недемократичної. Однак перетворення, завдяки яким це кодування виходить з загальнодоступних документів, досить прості, і А. Пшеворський та його прибічники надають їх ясний опис. Країні присвоюється статус демократичної, тільки якщо глава виконавчої влади і законодавчий орган обираються на конкурентній основі. Ясно, що ця вимога дотримується, якщо лідер, що перебував на посаді, або партія, що мала більшість, програють вибори і поступаються владою, однак ситуація ускладнюється, якщо такий лідер або така партія послідовно перемагають на виборах (Пшеворський, 2005, с. 605-648). А. Пшеворський і його прибічники враховують цю неясність та вводять правило: країна визнається демократичною, якщо у ній відбувалася зміна влади в результаті виборів. Хоча в деяких країнах, наприклад, в Японії до 1993 р., зміни влади, що остаточно розвіяла б підозри про те, що правителі можуть «засидітися» на своїх постах, довелося чекати дуже довго, А. Пшеворський (2000, с. 128-156)

і його прибічники вважали за краще діяти за принципом «презумпції недемократичності».

Але більшість індикаторів демократії ґрунтуються головним чином на експертному кодуванні, тобто або на інтерпретації конституцій або суб'єктивних оцінках політичної ситуації в країні відповідно до повідомлень ЗМІ, або на оцінках, наданих людьми, більш-менш добре знайомими з ситуацією. Приклад такого індексу – «База даних про зміни політичних режимів (Political Regime Change Dataset) М. Гасіоровскі. Він класифікує кожену країну окремо, спираючись на різні case studies і історичні джерела, такі як «Keesing's Record of World Events». Хоча поняття демократії, яке використовується М. Гасіоровскі, включає три різних аспекти, при цьому явно відокремлених один від одного індикаторів, які могли б виступити проміжною ланкою між вихідними аспектами і рішеннями про присвоєння країні того чи іншого статусу, не передбачено (Баранов, 2007. с. 94-121). Навпаки, К. Боллен ідентифікує три окремих індикатора для кожного з двох виділених їм аспектів демократії. «Політична свобода» вимірюється за допомогою свободи преси, сили опозиції і жорсткості державних санкцій (level of government sanctions), а інший аспект, «політичний суверенітет», – за допомогою чесності виборів і відкритості процедур відбору в органи виконавчої та законодавчої влади. Як і більшість інших дослідників, що спираються при конструюванні індексів на суб'єктивне оцінювання, К. Боллен (1983, р. 468-479) використовує вже закодовані дані, головним чином ряд «політичних змінних» з «Cross National Time-Series Data Archive» А. Бенкса. Важливе удосконалення було зроблено в шкалі поліархії М. Коппеджа і В. Райніке: в ній використано кілька варіантів кодування і проведені тести на їх відповідність один одному, на міжкодувальну надійність (intercoder reliability).

Такі тести пропонуються також групою дослідників, що склали індекс Polity IV, які також досить ретельно описали які вживали правила кодування. У цьому індексі три аспекти демократії розбиваються на шість

субкомпонентів, або «компонентних змінних», що слугують індикаторами для кодування. Саме кодування спирається на історичні джерела, включаючи конституції країн, а також на академічні публікації експертів по країнам (Center for Systemic Peace, 2018).

Індекс Freedom House використовує від трьох до чотирьох індикаторів для кожного з аспектів. Для проставлення країнам балів автори індексу використовують широке коло джерел, включаючи іноземні та внутрішні новинні повідомлення, публікації недержавних організацій, доповіді академічних структур і аналітичних центрів (think tanks), а також особисті професійні контакти. Велика частина індикаторів Freedom House для аспекту політичної волі перетинається з індикаторами, що використовуються в інших дослідницьких проектах (Freedom House, 2018). Однак валідність деяких з таких індикаторів, наприклад, відсутність «економічної олігархії» або «відсутності обмеження політичного вибору громадян з боку «релігійних ієрархій»», щонайменше спірна, так само як і включення в індекс оцінок повноти наділення політичними правами і електоральними можливостями етнічних, сексуальних, релігійних меншин та інвалідів. Ці проблеми тільки збільшуються в аспекті громадянських свобод, так і як вже згадуване включення в нього соціально-економічних прав і гарантій особистої безпеки та породжує показники, що мають мало спільного з демократією як процедурою прийняття політичних рішень. Щоб підсумувати, як різні поняття, аспекти і індикатори демократії співвідносяться один з одним в проектах, найчастіше використовуваних дослідниками, ми наводимо в табл. 1.1.

Таблиця 1.1. Індикатори виміру демократії

Науковці	Поняття демократії	Аспекти	Індикатори
Кеннет Боллен	Поступове	- Політичний суверенітет - Політична свобода	- Свобода преси - Свобода організації опозиції - Державні санкції

			чесність виборів - Відбір до органів виконавчої влади - Відбір до органів законодавчої влади
Адам Пшеворський та ін.	Дихотомічне	Конкуренція за державні пости	- Вибори до органів виконавчої влади - Вибори до органів законодавчої влади
Тату Ванханен	Поступове	- Конкуренція - Участь	- Загальна доля голосів/місць, не отриманих партією, що перемогла - Явка на вибори
Майкл Коппедж та Вольган Райніке	Поступове	- Конкуренція	- Вільні та чесні вибори - Свобода створення організацій - Свобода виразу думки - Плюралізм у ЗМІ
Марк Гасіоровські	Поступове	- Конкуренція - Участь - Громадянські свободи	(відсутні окремі індикатори)
Freedom House	Поступове	- Політичні права: - Електоральний процес - Політичний плюралізм - Участь - Громадянські свободи: - Свобода переконань і вираз думки - Права організацій та асоціацій	- Вибори до органів виконавчої влади - Вибори до органів законодавчої влади - Чесні вибори - Плюралізм політичних партій - Сильна опозиція - Свобода від домінування військових, іноземних сил, тоталітарних партій,

		<ul style="list-style-type: none"> - Верховенство закону - Особиста автономія та індивідуальні права 	<ul style="list-style-type: none"> релігійних ієрархій, економічних олігархій або інших сильних груп - Повний набір політичних прав для меншин - Контроль над порядком денним зі сторони обраних офіційних осіб - Свобода від широко поширеної корупції - Відкрите та прозоре здійснення влади урядом - Альтернативні джерела інформації - Свобода совісті та віросповідання - Академічні свободи та свободи системи освіти - Свобода слова та думки - Свобода зібрань - Свобода асоціацій - Свобода утворень профсоюзів і переговорів між підприємцями та профсоюзами - Незалежність судової системи - Верховенство закону - Захист від політичного терору - Свобода від війн та заколотів - Свободі від
--	--	--	--

			дискримінації - Свобода обрати місце проживання, місце роботи, свобода пересувань і свобода у сфері отримання освіти - Захист приватної власності - Особисті соціальні свободи (включаючи гендерну рівність, свобода вибору шлюбних партнерів та ін.) - Рівність можливостей та відсутність економічної експлуатації
Polity IV	Поступове	- Політична конкуренція та опозиція - Засіб рекрутування в органи виконавчої влади - Незалежність виконавчої влади	- Регулювання участі - Конкурентність участі - Регулювання засобу заміщення головної посади у виконавчій владі - Відкритість рекрутування до органів виконавчої влади - Обмеження, що накладаються на виконавчу владу

Отже, на основі визначених індексів демократії, науковці визначають *повноцінну та неповну (гібридну) демократію* (Мангейм, 1997. с. 164-189).

Повноцінна демократія – країна, де громадянські свободи і основні політичні свободи не тільки поважаються, а також підкріплюються політичною культурою, що сприяє розвитку демократичних принципів. Ці народи мають діючу систему урядової влади, незалежність судової влади, чії

рішення є обов'язковими до виконання, уряд, який адекватно функціонує і засоби масової інформації, які є незалежними і різноманітними. Ці країни мають лише незначні проблеми в демократичному функціонуванні.

Неповна демократія (гібридна) — країни, де вибори є справедливими і вільними, але можуть виникати проблеми (наприклад, порушення свободи ЗМІ), хоча основні громадянські свободи шануються. Тим не менше, ці країни мають істотні недоліки в інших демократичних аспектах, в тому числі нерозвиненість політичної культури, низький рівень участі в політиці, і проблеми у функціонуванні системи управління.

У рейтингу «Індекс демократії 2018», який склало видання The Economist, Україна належить до «гібридних демократій». У списку зі 167 країн Україну розмістили на 84-му місці. Таке саме місце країна посідала 2017 р. Зазначимо, що індекс демократії вимірює рівень демократії всередині держави і заснований на методології експертних оцінок і результати опитувань громадської думки з відповідних країн, що характеризують стан 60 ключових показників, згрупованих у п'ять основних категорій: виборчий процес і плюралізм, діяльність уряду, політична участь, політична культура, громадянські свободи (Freedom House, 2018).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, основною перевагою використання індикаторів є те, що науковці можуть дослідити не тільки поточну ситуацію в окремій країні, а й виявити певну динаміку її розвитку і, таким чином, зробити прогнози. Також індикатори є одним з найбільш ефективних та наочних інструментів для порівняння різних країн, зокрема для політологів-компаративістів. Щорічні публікації звітів дають змогу оцінити розвиток країни в цілому, так і успіхи в окремо взятих параметрах, тобто дослідити її показники окремо по виборчій системі, судовій системі, якості управління, свободі ЗМІ тощо. Зазначимо, що використання індикаторів суспільно-демократичних перетворень не є універсальним інструментом для побудови демократичного суспільства на основі визначених параметрів. Саме тому постає необхідність у детальному

вивченні та аналізі їх методології, що може бути дуже корисним для подальшого удосконалення визначених індикаторів, а прогнози науковців у питанні демократизації окремих країн стануть більш точнішими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко, В.Ю. 2004. *Статистичні індекси в економічних дослідженнях*. Київ.
2. Баранов, Н.А. 2007. *Современная демократия: эволюционный подход*. Санкт-Петербург.
3. Мангейм, Дж. Б. 1997. *Политология. Методы*. Москва.
4. Пшеворский, А. 2000. *Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке*. Москва.
5. Пшеворський, А., 2005. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація. В: О. Проценко, упор. *Демократія: антологія*. Київ: Смолоскип. с. 605–648.
6. Яковлев, М.В., 2012. Картина суспільно-політичних перетворень у постсоціалістичних країнах згідно з індексами демократизації. *Magisterium. Політичні студії*, [online] 46, с. 42–46 Доступно: aleph.ukma.kiev.ua/e-lib/Mahisterium/MAG_ISSUE46_2012_polityk/09_yakovlyev-gumenyuk.pdf [Дата звернення 01 лютий 2019].
7. Bollen, K.M., 1983. World System Position, Dependence, and Democracy: The Cross – National Evidence. *American Sociological Review*, 48(4), pp. 468–479.
8. Freedom House, 2018. *Freedom in the World 2018*. [online] Available at: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018> [Accessed 01 February 2019].
9. Center for Systemic Peace, 2018. *The Polity Project. Political Regime Characteristics and Transitions*. [online] Available at: <http://www.systemicpeace.org/polityproject.html> [Accessed 01 February 2019].
10. Vanhanen, T. 1997. *Prospects of Democracy. A Study of 172 Countries*. London.

Інформація про автора

Застава Ірина Валентинівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки, факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; e-mail: i.v.zastava@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7604-8823>.

Стаття надійшла до редакції: 03.02.2019 р.

Прийнята до друку: 15.02.2019 р.